

Wybrane problemy kształcenia doktorantów w Polsce

Agnieszka Sakowicz

Politechnika Białostocka

e-mail: a.sakowicz@pb.edu.pl

DOI: 10.24427/az-2023-0049

Streszczenie

Obecnie kształcenie doktorantów w Polsce prowadzi się w formie szkół doktorskich (SD). Poprzedzającą formą kształcenia były studia trzeciego stopnia – studia doktoranckie. W niniejszym artykule zostanie przeprowadzona porównywalna analiza tych dwóch form kształcenia doktorantów. Rozpatrzone zostaną kwestie organizacji tych dwóch modeli kształcenia, rekrutacji, programów studiów, programów kształcenia, wsparcia finansowego doktorantów oraz oceny jakości kształcenia. Omówione zostaną również niektóre problemy wynikające z 4-letniego okresu funkcjonowania szkół doktorskich w Polsce.

Słowa kluczowe

studia doktoranckie, szkoła doktorska, doktoranci, program kształcenia, indywidualny plan badawczy, ewaluacja

Wstęp

Problemy związane z organizacją i funkcjonowaniem kształcenia na studiach doktoranckich i w szkołach doktorskich zostały poruszone przez wielu autorów. Obszerny wykaz odpowiedniej bibliografii można znaleźć w monografii Ł. Kierznowskiego [2018, s.119]. W niniejszym artykule zawarto krótkie komentarze tylko tych prac, które bezpośrednio związane są z poruszonym tematem.

Zmiany modelu kształcenia doktorantów ze studiów doktoranckich na szkoły doktorskie, będące elementem reformy systemu polskiego szkolnictwa wyższego i nauki omówiono w monografii Ł. Kierznowskiego: Szkoły doktorskie, Komentarz do art. 198-216 oraz 259-264 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Autor zwraca uwagę, że takie zmiany wiążą się z utworzeniem nowych podstaw prawnych dla funkcjonowania tego etapu edukacyjnego, w tym także procedury

doktoryzowania. Biorąc pod uwagę lakoniczność przepisów Ustawy PSWN z jednej strony oraz skomplikowany stan prawny w okresie przejściowym z drugiej strony, autor wskazuje że „poprawne stosowanie przepisów PSWN w tym zakresie przez podmioty prowadzące szkoły doktorskie, [...] „problemów wieku dziecięcego” tej nowej formy kształcenia w warunkach braku aktualnego orzecznictwa i dorobku doktryny oraz pozwoli na sprawne wdrożenie nowego systemu kształcenia przyszłych doktorów w Polsce. Jakość szeroko rozumianego prawa edukacyjnego oraz praktyka jego stosowania ma bowiem istotny wpływ na samą jakość kształcenia” [Kierznowski, 2018, s. 10].

Ł. Sułkowski, R. Lenart-Gansiniec i C. Zająć, natomiast na przykładzie Szkoły Doktorskiej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu przeanalizowali zasady rekrutacji, zaprezentowali również założenia i cele kształcenia doktorantów w szkole doktorskiej Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, które obejmują m.in.: profesjonalne przygotowanie doktorantów do pracy naukowej, wyposażenie doktorantów w umiejętności przygotowywania opracowań naukowych na wysokim poziomie, przygotowanie uczestników kształcenia w szkole do opracowywania wniosków o pozyskiwanie grantów na badania naukowe ze środków pochodzących z zagranicznych programów badawczych oraz programów krajowych, oferowanych m.in. przez NCN, NCBR i inne podmioty [Sułkowski i in., 2021]. Przedstawili również praktyczne wskazówki oraz rekomendacje dotyczące obowiązków promotora i uwarunkowań skutecznej współpracy promotora z doktorantem: relacji, komunikacji oraz nadzoru.

W niniejszym artykule przedstawiona została ewolucja kształcenia doktorantów w Polsce oraz wskazane zostały różnice w dwóch formach kształcenia, czyli studiów doktoranckich oraz szkoły doktorskiej. Porównano struktury organizacyjne, tryby rekrutacji, stypendia, programy kształcenia oraz sposoby oceny zewnętrznej jakości kształcenia tych dwóch modeli kształcenia doktorantów. Przede wszystkim jednak celem artykułu było zidentyfikowanie głównych problemów związanych z funkcjonowaniem szkół doktorskich, które ciągle podlegają procesowi ewolucji. Warto więc przyjrzeć się nowej strukturze kształcenia doktorantów, której zamierzeniem jest podniesienie jakości kształcenia doktorantów oraz jakości rozpraw doktorskich.

1. Teoretyczne podłoże kształcenia doktorantów

Analiza studiów doktoranckich na przykładzie dyscypliny Pedagogika wskazuje na problem masowości kształcenia doktorantów, która nie miała odzwierciedlenia w liczbie uzyskiwanych tytułów stopnia doktora. Zwrócono również uwagę na

problem programów studiów doktoranckich, gdzie doktorant musiał zrealizować wiele przedmiotów nie zawsze przydatnych do uzyskania stopnia doktora. Rozpatrzono społeczne konteksty kształcenia i zatrudnialności wykwalifikowanych pedagogów. Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, komu i po co potrzebny jest doktorat z pedagogiki. Wskazano główne cele kształcenia doktorantów, którymi są budowanie silnego ekonomicznie społeczeństwa wiedzy oraz uczynienie Europy atrakcyjnym miejscem do studiowania i badań, a tym samym zachęcenie wielu młodych ludzi do obierania kariery naukowej [Czerepanak-Walczak, 2013, s. 36].

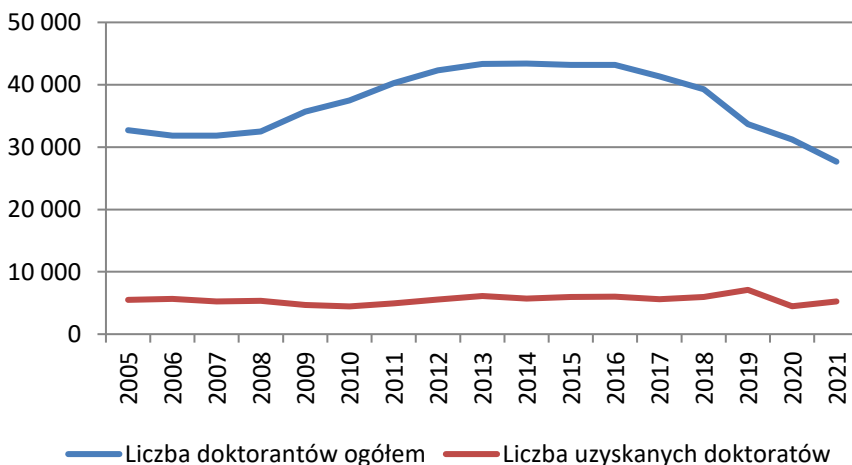
Analizę zmian proponowanych w ramach Ustawy 2.0 – Prawo o Szkolnictwie Wyższym i Nauce (PSWN) przeprowadzono w artykule A Koli [2017]. Główne założenia form kształcenia doktorantów realizowane w Polsce w okresie 2005-2020 zaprezentowano również w pracy A. Koli [2020]. Podjęto tam próbę odpowiedzi na pytania, w jaki sposób zorganizowano pierwsze szkoły doktorskie i na które potrzeby uczelni, doktorantów i społeczeństwa one odpowiadają, w jakim zakresie zmiana formy ma znaczenie dla finalizacji pracy doktorskiej i obrony doktoratu, a także dalszej kariery i sytuacji na rynku pracy.

System kształcenia doktorantów w Polsce został oparty na szkołach doktorskich. Szkoły te mają przyczynić się do poprawy jakości doktoratów oraz stać się istotnym elementem budowania reputacji i prestiżu uniwersytetu. Ich powstanie powinno przede wszystkim sprzyjać tworzeniu optymalnych warunków do prowadzenia badań naukowych przez doktorantów oraz ich wszechstronnego rozwoju. Szkoły doktorskie mają z jednej strony zapewnioną autonomię, z drugiej zaś – dobrze określony zakres odpowiedzialności. Jakość nauki uprawianej w Polsce będzie tak dobra jak jakość szkół doktorskich i jakość kształcenia doktorantów [Mikołajczyk i Naskręcki, 2017]. Zadaniem szkoły doktorskiej, powinno być stworzenie optymalnych warunków do prowadzenia badań naukowych przez doktorantów, jak również stworzenie możliwości do współpracy z uniwersytetami za granicą. Taki nowoczesny i efektywny system kształcenia doktorantów przyczyni się do międzynarodowej konkurencyjności oraz rozpoznawalności polskiej nauki. Kształcenie doktorantów jest ważne ze względu na wkład do rozwoju badań naukowych – doktoranci są jednym z ogniw w systemie nauki. Kształcenie doktorantów nadal jest częścią kształcenia wpisaną w Proces Boloński, ale powinien być tu kładziony większy nacisk na wysiłek badawczy doktoranta. Bez doskonałych nauczycieli-badaczy oraz nauczycieli-dydaktyków, wysoka jakość kształcenia doktoranta nie będzie możliwa. Kształcenie doktorantów to kolektywne zadanie środowiska akademickiego, które nie powinno kończyć się na uzyskaniu stopnia naukowego doktora.

2. Ewolucja kształcenia doktorantów w Polsce

Kształcenie doktorantów w trybie studiów doktoranckich było konsekwencją wprowadzenia w Polsce rozwiązań wypracowanych w ramach tzw. Procesu Bolońskiego. Proces ten został zapoczątkowany 19.06.1999 r. przez ministrów 29 państw europejskich, którzy podpisali Deklarację Bolońską przewidującą utworzenie spójnego Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego. Jednym z głównych kierunków działań Procesu Bolońskiego było wprowadzenie jednolitego systemu studiów pierwszego, drugiego i trzeciego stopnia (licencjackich, magisterskich i doktoranckich) oraz utworzenie ogólnoeuropejskiego systemu punktów zaliczeniowych pozwalającego na przenoszenie osiągnięć studentów (ECTS).

Konsekwencją uznania studiów doktoranckich za studia trzeciego stopnia było ich umasowienie. Na przykład w roku 2013 liczba uczestników studiów doktoranckich w kraju wzrosła o 36% w porównaniu do roku 2006 [<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkoly-wyzsze-i-ich-finaanse-w-2013-r-,2,10.html>]. Przyrost liczby doktorantów nie przekładał się na wzrost liczby obronionych doktoratów. Liczba doktorantów oraz liczba osób, którym nadano stopień naukowy doktora w latach 2005-2021 została przedstawiona na rys. 1.

Rys. 1. Liczba doktorantów oraz liczba uzyskanych stopni doktora w latach 2005-2021

Źródło: opracowanie własne.

Studia doktoranckie były prowadzone w formie stacjonarnej i niestacjonarnej. Kształcenie w formie stacjonarnej było bezpłatne, natomiast w formie niestacjonarnej pobierane były opłaty.

Kształcenie doktorantów odbywało się zgodnie z programem studiów zatwierdzonym przez radę wydziału osobno w każdej dyscyplinie naukowej. Realizacja programu studiów doktoranckich prowadziła do osiągnięcia efektów kształcenia uwzględniających ogólne charakterystyki efektów uczenia się dla kwalifikacji na poziomie 8 Polskiej Ramy Kwalifikacji określone w ustawie z dnia 22 grudnia 2015 r. o Zintegrowanym Systemie Kwalifikacji (Dz. U. z 2016 r. poz. 64 i 1010 oraz 2017 r. poz. 60) oraz w przepisach wydanych na podstawie art. 7 ust. 3 tej ustawy. Łączny wymiar zajęć obowiązkowych, fakultatywnych i praktyk zawodowych objętych programem studiów doktoranckich odpowiadał od 30 do 45 punktom ECTS. Kierownik studiów doktoranckich, na wniosek doktoranta, mógł przedłużyć okres odbywania studiów doktoranckich, zwalniając jednocześnie doktoranta z obowiązku uczestniczenia w zajęciach, w przypadku konieczności prowadzenia długotrwałych badań naukowych realizowanych w ramach tych studiów, łącznie nie dłużej niż o 2 lata.

Doktoranci mogli otrzymywać następujące rodzaje stypendiów oraz zapomogę w przypadkach losowych:

- stypendium doktoranckie;
- zwiększenie stypendium doktoranckiego dla 30% najlepszych doktorantów na poszczególnych latach studiów doktoranckich w poszczególnych dyscyplinach naukowych;
- stypendium rektora;
- stypendium socjalne;
- zwiększenia stypendium socjalnego;
- stypendium dla osób niepełnosprawnych;
- zapomoga.

Ocenę jakości kształcenia na studiach doktoranckich przeprowadzała Polska Komisja Akredytacyjna (PKA). Należy zaznaczyć, że dokonywano oceny działalności podstawowej jednostki organizacyjnej uczelni (ocena instytucjonalna). PKA nie przeprowadzała odrębnej oceny jakości kształcenia na studiach doktoranckich, np. pod względem realizacji programów studiów. Dodatkowo, uprawnienie PKA do kontroli obejmowało jedynie oceny dokonywane w szkołach wyższych. Natomiast, studia doktoranckie mogły być prowadzone nie tylko przez uczelnie, ale także przez instytuty naukowe PAN oraz instytuty badawcze. Można stwierdzić zatem, że jakość kształcenia na studiach doktoranckich prowadzonych przez uprawnione jednostki nie była poddawana zewnętrznej ocenie.

Również kontrola kształcenia na studiach doktoranckich została przeprowadzona od 3 kwietnia do 15 czerwca 2015 r. przez Najwyższą Izbę Kontroli. Informacja o wynikach tej kontroli zawarta jest w Raporcie [<https://www.nik.gov.pl/plik/id,9897,vp,12191.pdf>, 2015]. Wskazano w nim m.in.: niską skuteczność stacjonarnych studiów doktoranckich jako drogi kształcenia kadr naukowych ze środków publicznych, łatwą dostępność studiów doktoranckich, która może spowodować obniżenie się jakości kształcenia kadr naukowych. Problem jakości studiów doktoranckich został również wymieniony jako jeden z kluczowych wyzwań szkolnictwa wyższego w raporcie opublikowanym przez Konferencję Rektorów Akademickich Szkół Polskich [<http://www.krasp.org.pl/pl/strategia>, 2010-2020]. W trzeciej części tego raportu zwrócono uwagę na słabą, przeciętną jakość prac doktorskich, spadek liczby nadanych stopni naukowych doktora przy wzroście liczby uczestników studiów doktoranckich, brak formuły pracy nad rozprawą doktorską w powiązaniu z sektorem gospodarczym oraz słabość programową i kadrową studiów doktoranckich. Zdaniem autorów raportu rozbieżność pomiędzy zwiększającą się uczestników studiów III stopnia a spadającą liczbą otwartych przewodów doktorskich wskazuje na konieczność bliższej analizy czynników dotyczących jakości kształcenia doktorantów oraz redefinicji roli tych studiów. Tezę o spadku liczby otwartych przewodów doktorskich potwierdzają dane Głównego Urzędu Statystycznego. W latach akademickich 2005/2006 i 2006/2007 w uczelniach oraz instytutach PAN otworzono ponad 8 tys. przewodów doktorskich. W latach 2010/2011 i 2012/2013 ich liczba spadła do 5 tys. Natomiast w roku 2013/2014 ich liczba wzrosła do 7,7 tys., ale i tak nie osiągnęła poziomu z roku 2005/2006 mimo stałego wzrostu liczby doktorantów [na podstawie publikacji GUS Szkoły wyższe i ich finanse].

W konsekwencji powyższych kontroli ustawodawcy rozpoczęli prace nad nową ustawą. W uzasadnieniu do rządowego projektu ustawy PSWN wzięto pod uwagę poniższe czynniki [uzasadnienie do rządowego projektu ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższymi nauce (<http://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=2446>, 05.04.2018)]:

- niska skuteczność kształcenia doktorantów;
- brak zewnętrznej oceny jakości kształcenia;
- umasowienie studiów doktoranckich, zwłaszcza w naukach społecznych i humanistycznych;
- brak adekwatnego wsparcia finansowego dla doktorantów;
- niski poziom rozwoju akademickiego rynku pracy dla doktorantów i młodych naukowców;

- niski poziom internacjonalizacji studiów doktoranckich, które były mniej umiędzynarodowione niż studia magisterskie;
- powszechny pogląd w środowisku akademickim o coraz bardziej wątpliwej jakości rozpraw doktorskich;
- problemy w realizacji interdyscyplinarnych rozpraw doktorskich.

3. Szkoła doktorska

Kształcenie doktorantów w szkole doktorskiej jest nowym całkiem „młodym” modelem. Wprowadzony został Ustawą z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (PSWN). Szkoła doktorska jest zorganizowaną formą kształcenia w co najmniej 2 dyscyplinach które posiadają kategorię A+, A lub B+. Może być prowadzona przez uczelnie akademickie, instytuty PAN, instytuty badawcze lub instytuty międzynarodowe posiadające kategorię naukową A+, A albo B+, w co najmniej 2 dyscyplinach. Istnieje również ustawowa możliwość prowadzenia szkoły doktorskiej wspólnie przez uprawnione podmioty, przy czym każdy z nich musi posiadać co najmniej kategorię B+ w przynajmniej jednej dyscyplinie. Obowiązujące prawo o szkolnictwie wyższym dopuszcza również kształcenie doktorantów przez podmiot naukowy we współpracy z innym podmiotem, będącym w szczególności przedsiębiorcą lub zagraniczną uczelnią albo instytucją naukową. Uprawniony podmiot może prowadzić nie więcej niż trzy szkoły doktorskie w danej dyscyplinie.

W szkole doktorskiej obowiązuje stacjonarny tryb kształcenia, a doktoranci kształcą się bezpłatnie. W szkole doktorskiej podobnie jak na studiach doktoranckich czas trwania kształcenia doktorantów wynosi od 6 do 8 semestrów.

Doktoranci nieposiadający stopnia naukowego doktora otrzymują stypendium doktoranckie, którego łączny okres pobierania nie może przekroczyć 4 lat. Wydłużenie tego okresu może nastąpić w przypadku zawieszenia kształcenia doktoranta. W przypadku orzeczenia o niepełnosprawności lub jego stopniu albo orzeczeniu o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych, stypendium doktoranckie może być zwiększone. Wysokość stypendium doktoranckiego jest regulowana ustawowo i powinna być nie mniejsza niż 37% stawki profesora przed i 57% po ocenie śródokresowej. W chwili obecnej w stypendium doktoranckie wynosi 2667,70 zł i 4109,70 zł.

Nowe podejście zostało również wprowadzone w sprawie zatrudniania doktorantów w charakterze nauczyciela akademickiego lub pracownika naukowego. Ustawa zakazuje takiego zatrudniania doktorantów przez pierwsze dwa lata kształcenia. W przypadku studiów doktoranckich takiego ograniczenia nie było.

Ustawa nie zakazuje jednak podejmowania zatrudnienia przez doktorantów w innym charakterze. W przypadku zatrudnienia doktoranta na stanowisku nauczyciela akademickiego lub pracownika naukowego po ocenie śródkresowej w wymiarze przekraczającym połowę pełnego wymiaru czasu pracy, wysokość stypendium doktoranckiego wynosi 40% wysokości normalnie przysługującego stypendium. Dodatkowo do ustawy prawo o szkolnictwie wyższym wprowadzony został nowy zapis uzależniający wypłatę stypendium od wysokości pobieranego wynagrodzenia w projektach.

Zgodnie z art. 209 ust. 1a ustawy, stypendium doktoranckiego nie otrzymuje doktorant pobierający wynagrodzenie w wysokości co najmniej 150% wysokości stypendium doktoranckiego z tytułu zatrudnienia w związku z realizacją projektu badawczego, przez podmiot prowadzący szkołę doktorską, w której kształci się doktorant, w okresie tego zatrudnienia. Przepisu art. 209 ust. 1a nie stosuje się do doktorantów, którzy zostali zatrudnieni w związku z realizacją projektu badawczego przed dniem 21 września 2021 r.

Oznacza to, że doktorant, który jest zatrudniony (etat, umowa cywilnoprawna lub działalność gospodarcza) w projekcie badawczym i który z tego tytułu osiąga wynagrodzenie (pod uwagę bierze się wynagrodzenie przysługujące z wszystkich takich projektów badawczych) wynoszące co najmniej 150% normalnej kwoty stypendium doktoranckiego (tj. kwota bazowa plus zwiększenie z tytułu roku kształcenia, ale bez ewentualnego zwiększenia z tytułu niepełnosprawności), nie ma prawa do stypendium. Oczywiście w grę wchodzi tylko umowy zawarte od dnia 21 września 2021 r. Poniższe tab. 1. i tab. 2 przedstawiają kwotowe zestawienia stypendiów w poszczególnych przypadkach. Obecnie trwają prace nad nowelizacją ustawy w sprawie zniesienia zakazu zatrudniania doktorantów, który jeśli zostanie zaakceptowany, wejdzie w życie z dniem 1.10.2023 r.

Tab. 1. Kwota łącznego wynagrodzenia w projektach, która spowoduje zaprzestanie wypłaty stypendium doktoranckiego

Doktoranci	wysokość stypendium doktoranckiego brutto (bez zwiększenia z tytułu niepełnosprawności)	kwota wynagrodzenia brutto w danym miesiącu powodująca zaprzestanie wypłaty stypendium
I rok (przed oceną)	2 667,70 zł	4 001,55 zł
II rok (przed oceną)	2 667,70 zł	4 001,55 zł
III rok (po ocenie)	4 109,70 zł	6 164,55 zł
IV rok (po ocenie)	4 109,70 zł	6 164,55 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ustawy PSWN.

Tab. 2. Kwota stypendium doktoranta po ocenie śródkresowej zatrudnionego w charakterze pracownika naukowego (PN) lub nauczyciela akademickiego (NA)

Doktoranci	Wysokość stypendium brutto doktorantów niezatrudnionych lub zatrudnionych w wymiarze nie przekraczającym 0,5 etatu	Wysokość stypendium brutto doktorantów zatrudnionych w wymiarze przekraczającym 0,5 etatu
III rok	4 109,70 zł	1 643,88 zł
IV rok	4 109,70 zł	1 643,88 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ustawy PSWN.

Zgodnie ze stanem na dzień 30.06.2023 r. w kraju funkcjonuje 158 szkół doktorskich. Najwięcej z nich (129) było utworzonych w roku 2019 [<https://radon.nauka.gov.pl/dane/szkoly-doktorskie>].

Tab. 3. Liczba szkół doktorskich w Polsce stan na dzień 30.06.2023 r.

Rok utworzenia SD	Liczba SD
2018	1
2019	129
2020	14
2021	4
2022	3
2023	7
Ogółem	158

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ustawy PSWN.

Kształcenie doktorantów będzie podlegało zewnętrznej ocenie jakości poprzez ewaluację szkół doktorskich, która będzie miała na celu:

- ocenę warunków do rozwoju naukowego lub artystycznego, jakie stworzono doktorantom, oraz sposobów weryfikacji nabywanych przez doktorantów wiedzy i umiejętności, a także kształtowanych kompetencji społecznych;
- dostarczanie podmiotom prowadzącym szkoły doktorskie informacji zwrotnej dotyczącej funkcjonowania ich szkół, a także upowszechnianie tych informacji w przestrzeni publicznej;
- dopuszczanie do prowadzenia szkół doktorskich wyłącznie przez te podmioty, które gwarantują doktorantom odpowiednie warunki rozwoju naukowego lub artystycznego.

Ewaluację będzie przeprowadzana przez Komisję Ewaluacji Nauki nie rzadziej niż co 6 lat, jednak jest to proces rozłożony w czasie dla ogółu szkół doktorskich.

Pierwsze ewaluacje rozpoczną się w roku akademickim 2024/2025. Oceny – w języku polskim i angielskim – będą dokonywać eksperci posiadający znaczący dorobek naukowy lub artystyczny, w tym co najmniej jeden zatrudniony w zagranicznej uczelni lub instytucji naukowej, oraz jeden doktorant powołany spośród kandydatów wskazanych przez Krajową Reprezentację Doktorantów.

Przedmiotem ewaluacji będzie ocena [Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 27 września 2021 r. w sprawie ewaluacji jakości kształcenia w szkole doktorskiej]:

- adekwatności programu kształcenia oraz indywidualnych planów badawczych do efektów uczenia się dla kwalifikacji na poziomie 8 PRK oraz ich realizacja;
- sposobu weryfikacji efektów uczenia się dla kwalifikacji na poziomie 8 PRK;
- kwalifikacji nauczycieli akademickich lub pracowników naukowych prowadzących kształcenie w szkole doktorskiej;
- jakości procesu rekrutacji;
- jakości opieki naukowej lub artystycznej i wsparcia w prowadzeniu działalności naukowej;
- rzetelności przeprowadzania oceny śródkresowej;
- umiędzynarodowienia;
- skuteczności kształcenia doktorantów.

4. Problemy związane z funkcjonowaniem szkół doktorskich

W celu identyfikacji problemów z jakimi borykają się szkoły doktorskie w Polsce przeprowadzona została analiza treści postów publikowanych w grupie dyskusyjnej o nazwie IRO's Forum: dobre praktyki w szkołach doktorskich. Forum zrzesza 81 członków, którymi są osoby pracujące przy obsłudze administracyjnej szkół doktorskich. Na co dzień mają do czynienia z wykonywaniem obowiązków przy obsłudze doktorantów i spraw związanych z prowadzeniem biur lub sekretariatów szkół. Forum służy wymianie dobrych praktyk w szkołach doktorskich. Forum zostało założone 17 marca 2022 r. w celu wymiany doświadczeń i pomysłów dotyczących pracy związanej z kompleksowym prowadzeniem szkół. Pod uwagę wzięte zostały wybrane posty od początku istnienia grupy. Uczestnicy forum często informują społeczność o rozwiązaniach zastosowanych w ich SD, sugerując możliwe ich stosowanie w swojej pracy. Analiza treści postów pozwoliła na wyodrębnienie najczęściej wskazywanych problemów związanych z funkcjonowaniem SD.

Jedną z kluczowych i najczęściej poruszanej kategorii problemów była kwestia wypłaty stypendiów doktoranckich. Zgodnie z Ustawą PSWN stypendium doktoranckie wypłacane jest osobom nieposiadającym stopnia doktora przez okres 4 lat. Niestety w ustawie nie została wyjaśniona kwestia kandydatów do SD będących obcokrajowcami ze stopniem doktora. Tego typu przypadki, niestandardowi kandydaci nie są wyróżnieni w przepisach co do sposobu postępowania. W tej sytuacji rodzi się pytanie, czy należy wypłacać takim osobom stypendium, a jeśli nie wypłacać to na jakiej podstawie. Dowodem na to, że kwestia interpretacji przepisów dotycząca wypłaty stypendium stwarza problem, jest pytanie jednej z uczestniczek forum. Pytanie brzmiało „Czy kandydatów do szkoły ze stopniem doktora uzyskanym zagranicą, w szczególności w kraju, w którym potwierdzenie tytułu doktora (dyplomu) wiąże się z bardzo dużą opłatą (np. Iran) w myśl ustawy traktujecie tak jak kandydatów ze stopniem doktora uzyskanym w Polsce? Chodzi mi o to, czy przyjmujecie takie osoby, ale nie wypłacacie im stypendium doktoranckiego? Czy też wypłacacie im stypendium doktoranckie, bo stopień doktora uzyskali poza systemem szkolnictwa w Polsce (ich edukacja i postępowanie nie było finansowane z subwencji w Polsce). Pytam, bo ponoć w przypadku kandydatów, którzy kształcili się w szkołach doktorskich poza Polską i tam otrzymywali jakieś stypendium, okres ten nie jest im wliczany do 4 letniego okresu wypłaty stypendium doktoranckiego (stypendium zagraniczne było im wypłacane przecież nie z subwencji w Polsce)” (16 marca 2023 r.). Analizując odpowiedzi pracowników biur szkół doktorskich oraz opisanych przez nich opinii prawnych należy stwierdzić, że jeśli osoba posiada stopień doktora równoważny ze stopniem uzyskanym w Polsce, to nie powinna otrzymywać stypendium. W innym przypadku powinna być traktowana na zasadach ogólnych. Natomiast stwierdzenie równoważności dyplomu doktora należałoby przekazać instytucji NAWA. Kolejnym problemem jest kwestia pilnowania 4-letniego okresu wypłaty stypendium doktoranckiego. Pracownicy biur nie mają dostępu do informacji, czy dany doktorant pobierał stypendium doktoranckie w innej szkole doktorskiej. Rozwiązaniem tego problemu stosowanym jako dobra praktyka jest składanie oświadczeń przez doktorantów lub w niektórych szkołach na etapie rekrutacji przez kandydatów o liczbie miesięcy pobieranego przez nich stypendium doktoranckiego. Następnym problemem związanym ze stypendium doktoranckim jest powiązana zależność kwoty stypendium od zatrudnienia doktoranta jako nauczyciela akademickiego. Przepisy ustawy zakazują zatrudnienia doktoranta w charakterze nauczyciela akademickiego przed oceną śródokresową, a po ocenie może być zatrudniony z wysokością stypendium w zależności od wymiaru zatrudnienia 4109,70 zł lub 1643,88 zł (tab. 2). Jeden z uczestników forum w następujący sposób opisał swoje wątpliwości: „Czy zdarzyła Wam

się sytuacja, że doktorant po ocenie śródkresowej podjął pracę na innej uczelni jako nauczyciel akademicki (pełen etat) i Was o tym nie poinformował? Mamy teraz sytuację, w której dowiedzieliśmy się, że doktorantka ma takie zatrudnienie od października 2022 r. U nas cały czas pobierała stypendium w pełnej kwocie. Od momentu, kiedy się o tym fakcie dowiedzieliśmy ma obniżone stypendium do 40%. Ustalamy właśnie ścieżkę i podstawę prawną do wezwania jej do zwrotu nadpłaconego stypendium od października 2022 r. Może w Waszych szkołach był już taki przypadek i możecie się podzielić doświadczeniami?” (28 czerwca 2023 r.).

Po analizie odpowiedzi dotyczących tego postu, stwierdza się, że rozwiązaniem stosowanym w szkołach, zazwyczaj było wezwanie doktoranta na rozmowę, wyjaśnienie sytuacji i zgoda na zwrot nadpłaconego stypendium.

Dodatkowym problemem jest wyliczenie stypendium doktoranckiego z tytułu niepełnosprawności. Wątpliwość dotyczy okresu przed oceną śródkresową, jak i po ocenie śródkresowej. Pomimo zapisów Ustawy odnośnie wyliczania kwot, pracownicy biur konsultowali tą sprawę na forum. Jeden z uczestników forum zapytał „Ile wynosi stypendium doktoranckie po ocenie śródkresowej osoby z orzeczeniem o niepełnosprawności?” (4 lipca 2022 r.). Odpowiedzi w tej sprawie wyjaśniły wątpliwości i wyraźnie zostało zaznaczone, że zwiększenie stypendium o 30% jest zawsze naliczane od 37% wynagrodzenia profesora. Kolejny post dotyczył orzeczeń z tytułu niepełnosprawności i został opisany w następujący sposób „W maju doktorantka złożyła orzeczenie z informacją, że stopień niepełnosprawności datuje się od 4 marca 2022 r. czy zwiększenie powinno być wypłacone od maja, czy z wyrównaniem od marca? Na jakich przepisach powinniśmy się oprzeć?” (10 maja 2022 r.). Jedna ze szkół przyjmuje datę złożenia oświadczenia, do którego dołączane jest zaświadczenie o niepełnosprawności, zwłaszcza że zmiana ta wymaga różnych zmiany deklaracji zgłoszenia do ubezpieczeń ZUS – inny kod ubezpieczenia.

Kolejną kategorią problemów jest kwestia zawieszenia kształcenia, co często jest powiązane z wypłatą stypendium doktoranckiego oraz jego wysokością. Zgodnie z Ustawą PSWN art. 204 ust. 3 kształcenie na wniosek doktoranta jest zawieszane na okres odpowiadający czasowi urlopu macierzyńskiego, na warunkach urlopu macierzyńskiego, urlopu ojcowskiego oraz urlopu rodzicielskiego, określonych w Ustawie z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy. Jest to jedyna przewidziana w ustawie przesłanka, w której doktorantowi nie powinno się odmówić udzielenia ww. zawieszenia. W okresie zawieszenia z tytułu ww. urlopów przysługuje stypendium doktoranckie. Dodatkowo, okres wypłacania stypendium doktoranckiego z tytułu urodzenia dziecka nie jest wliczany do 4 letniego okresu pobie-

rania stypendium na zasadach ogólnych. W opinii uczestników wątpliwości budzi zawieszenie kształcenia z powodu urodzenia dziecka, czego dowodem jest pytanie: „Mam do Was ważne pytanie dotyczące zmian stawek profesora, a co za tym idzie wysokości stypendium. Czy osoby w trakcie zawieszenia również mają mieć wypłacane stypendium, według nowych stawek? W Ustawie PSWN jest zapis, że podstawę wymiaru zasiłku rozumie się wysokość miesięcznego stypendium doktoranckiego, o której mowa w ust.4, przysługującego w dniu złożenia wniosku o zawieszenie” (13 stycznia 2023 r.). Odpowiedzi pracowników szkół doktorskich pozwoliły jednoznacznie stwierdzić, że w trakcie zawieszenia kształcenia, jeżeli nastąpiło przed 1 stycznia 2023 r. wysokości stypendium doktoranckiego nie są zmieniane.

Kolejnym zagadnieniem wskazywanym przez uczestników forum była kwestia wyznaczenia i zmiany promotora. Dowodem na to było opisanie sytuacji przez innego pracownika „Czy ktoś miał do czynienia ze zmianą promotora po ocenie śródkresowej, doktorant chce zmienić promotora i czy do wniosku o zmianę wystarczy mu opinia promotora aktualnego czy musi być jego zgoda? Doktorant, żeby zmienić promotora w SD musi złożyć wniosek o zmianę i mieć opinię aktualnego promotora i potencjalnego promotora. Ale pytanie moje jest takie czy to ma być opinia czy to musi być zgoda” Aktualny promotor nie zgadza się na zmianę, doktorant nie chce z nim współpracować, a Regulamin SD nie przewiduje takiego powodu.” (4 kwietnia 2022 r.). W odpowiedziach zostały poruszone kwestie zgody promotora, w niektórych SD nie wymagana jest zgoda obecnego promotora, niezależnie czy doktorant jest przed oceną śródkresową czy nie. Natomiast warunkiem koniecznym jest zgoda osoby proponowanej na nowego promotora. W jednej ze szkół stosuje się zapis, że decyzję o zmianie promotora podejmuje Dyrektor. Określenie kto może być wyznaczony na promotora stało się również tematem do dyskusji na IRO’s forum, co potwierdza pytanie jednej z uczestniczek „Czy pracownik samodzielny może pełnić funkcję promotora pomocniczego oraz czy dopuszczanie możliwość powołania dwóch promotorów z tej samej dyscypliny?” (15 czerwca 2022 r.) W pierwszym przypadku w niektórych SD nie mogą pełnić takiej funkcji, a w niektórych z kolei mogą. W drugim przypadku zazwyczaj dopuszcza się powołanie promotora i promotora pomocniczego z tej samej dyscypliny, natomiast drugiego promotora (zagranicznego) można powołać tylko w przypadku współpracy międzynarodowej. Praktykuje się także, w przypadku interdyscyplinarnej rozprawy doktorskiej powołanie drugiego promotora z innej dyscypliny. Z kolei innym problemem jest zawieranie umowy pomiędzy doktorantem a promotorem. Pytanie na forum brzmiało tak: „Kiedy należy zawrzeć umowę z promotorem w przypadku, kiedy rozprawę składa absolwent szkoły doktorskiej i czy w ogóle należy zawie-

rać?” (24 maja 2022 r.). W konkluzji udzielonych odpowiedzi można stwierdzić, że w SD nie są zawierane umowy z promotorami.

Na forum poruszany jest też również temat zakończenia kształcenia w szkole doktorskiej, które kończy się złożeniem rozprawy doktorskiej. W jednej ze szkół (post z dnia 22 maja 2023 r.) podniesiono taki temat: „z chwilą złożenia rozprawy doktorskiej doktorant traci swoje prawa. Czy rzeczywiście? Jak ma się to do sytuacji wcześniejszego złożenia rozprawy - czy taka osoba, oprócz tego, że otrzymuje stypendium, może jeszcze korzystać z infrastruktury uczelni? Czy może prowadzić zajęcia? Grupa prawników próbuje nas teraz przekonać, że złożenie rozprawy przed terminem nie skutkuje pozbawieniem praw doktoranta i że zachowują je do terminu przewidzianego w programie. Mnie to nie przekonuje, ale może mam za słabą wyobraźnię. Czy spotkaliście się z podobną interpretacją?” Po analizie odpowiedzi z kilku szkół należy stwierdzić, że dobrą praktyką byłoby wprowadzenie do regulaminów szkół przyznania wybranych uprawnień osobom, które złożyły rozprawę doktorską, a w myśl przepisów nie są już doktorantami. Dowodem na to, że zakończenie kształcenia budzi wątpliwości jest pytanie z 10 lipca 2023 r. „Moi mili kształcenie doktoranta kończy się 30 września i do tego czasu wypłacamy mu stypendium, ale czy w późniejszym terminie (np. osoby, które będą bronić się w grudniu) mają status doktoranta? Czy powinno to wyglądać w ten sposób, że jeśli do 30 września doktorant się nie obroni musi przedłużyć kształcenie nawet jeśli taka obrona będzie np. w grudniu tego samego roku. W tej sytuacji zachowałby status do momentu obrony.” Ta kwestia w szkołach wygląda różnie. Niektóre szkoły praktykują składanie wniosków o przedłużenie terminu składania rozprawy doktorskiej do 30 września kolejnego roku, jeśli doktorant nie złożył do końca kształcenia w SD, a tym samym zachowuje status doktoranta. Niektóre zaś liczą przedłużenie terminu złożenia rozprawy od daty zapisanej w Indywidualnym Planie Badawczym. Ważna jest również odpowiedź na pytanie „kim jest osoba, która złożyła rozprawę i czeka na obronę”. Niektóre szkoły nazywają taką osobę absolwentem.

Ostatnim z wybranych problemów szkół doktorskich są sprawy bieżące, jak na przykład aktualne problemy związane z sytuacją na świecie. Potwierdzeniem na to jest pytanie zadane przez pracownika jednej z SD: „Czy macie już rozwiązanie na przyjmowanie doktorantów w ramach programu NAWA Solidarni z Ukrainą? (...). Rozmawiamy o podpisaniu jakiegoś rodzaju umowy stażowej, ale nie mamy jeszcze konkretnego rozwiązania” (29 marca 2022 r.). Na bieżąco odpisywane odpowiedzi nie wyczerpały tematu z uwagi na brak doświadczenia szkół w tej kwestii, tylko nieliczni podali rozwiązania. Jednym z nich było podzielenie się informacją otrzymaną z NAWY, że cytuje: „program nie przewiduje przyjęcia uczestników na

staże”. Niektóre szkoły chcąc sformalizować pomoc założoną w programie „Solidarni z Ukrainą” polegającą na zapewnieniu doktorantom z Ukrainy prowadzenia badań, wolą, aby zasady tej pomocy były zapisane w umowie, ze względu na to, że osoby takie będą mogły korzystać z laboratoriów i biblioteki. Niektóre szkoły z kolei rezygnują z uczestniczenia w tym programie.

Podsumowanie

Analiza funkcjonowania dwóch modeli kształcenia doktorantów w Polsce: studiów doktoranckich i szkoły doktorskiej wykazała, że studia doktoranckie nie spełniały swojej roli w zakresie liczby uzyskanych stopni doktora w stosunku do liczby doktorantów. Stwierdzono również, że rozdrobniony system stypendialny skutkował nadmierną regulacją i biurokratyzacją, a wprowadzenie powszechnego systemu stypendialnego zmniejszył ten problem. Możliwość otrzymania przez każdego doktoranta, który nie ma stopnia doktora stypendium doktoranckiego w szkołach doktorskich zagwarantowało dostęp do kształcenia w szkołach, nawet osobom ubogim. Dodatkowo zauważono, że liczba doktorantów w szkole doktorskiej zmniejszyła się w stosunku do liczby doktorantów na studiach doktoranckich.

Poruszono również problemy związane z funkcjonowaniem szkół doktorskich w Polsce, które zostały uszeregowane od najczęściej poruszanych. Kwestie finansowe czyli stypendium doktoranckie było najwięcej razy wspomniane i dyskutowane. Pomimo zapisów Ustawy PSWN mówiących komu przysługuje stypendium doktoranckie, bywały szczególne wyjątki tam nieujęte. Udzielono odpowiedzi w sprawie kwestii zawieszenia kształcenia doktorantów, jednakże wymagało to dyskusji i omówienia, w szczególności w sprawie naliczania stypendium w tym okresie. Problem zakończenia kształcenia oraz statusu doktoranta również został omówiony. Analizując poruszane trudności napotymane w funkcjonowaniu szkół doktorskich można skorzystać z wypracowanych rozwiązań i dobrych praktyk innych uczelni.

Trudności i problemy, w tym prawne i definicyjne kształcenia doktorantów, miała rozwiązać Konstytucja dla Nauki (2018), czyli ustawa z 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, która w sposób zdecydowany zmieniła wiele aspektów funkcjonowania uczelni, przy czym najistotniejszym z nich uczyniła autonomię.

Wprowadzony na mocy Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. PWSN model szkoły doktorskiej różni się zasadniczo od poprzedzającego modelu studiów doktoranckich. Jedną z ważnych zmian jest to, że doktoranci kształcą się na

podstawie programu kształcenia i Indywidualnego Planu Badawczego. Opracowany w ciągu 12 miesięcy od rozpoczęcia kształcenia IPB pełni rolę „karty drogowej” postępowań doktoranta podczas realizacji wybranej im tematyki rozprawy doktorskiej. Ujednolicony i upowszechniony został system stypendialny. Szczegółową uwagę zwrócono na system ewaluacji jakości kształcenia szkół doktorskich. Na podstawie porównania odpowiednich danych liczbowych z dwóch modeli kształcenia można stwierdzić, że SD spełniają założenie Ustawy PSWN o zmniejszeniu liczby kształcących się doktorantów. Zwrócono również uwagę, że jakość kształcenia na studiach doktoranckich nie była poddawana zewnętrznej ocenie. Poruszono również problemy związane z funkcjonowaniem szkół doktorskich w Polsce.

Reasumując, należy stwierdzić, że czteroletni okres kształcenia doktorantów w szkołach doktorskich w naszym kraju to zbyt krótki czas, by można było udzielić odpowiedzi na wiele pytań natury prawnej, finansowej czy organizacyjnej. Pojawiające się różne dylematy związane z organizacją i funkcjonowaniem szkół doktorskich oraz prowadzeniem kształcenia kandydatów na doktorów rodzą wiele pytań i trudności.

ORCID iD

Agnieszka Sakowicz: <https://orcid.org/0009-0007-9076-984X>

Literatura

1. Czerepanak-Walczak M. (2013), *Studia doktoranckie w systemie szkolnictwa wyższego i w społeczeństwie wiedzy: komu i do czego potrzebne są studia doktoranckie na kierunku /w dyscyplinie Pedagogika*, Rocznik Pedagogiczny, 36, s. 62-82.
2. Dane Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), pochodzące z publikacji Szkoły wyższe i ich finanse wydawanej co roku: <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkoły-wyzsze-i-ich-finance-w-2013-r,2,10.html>
3. Gajda M. (2019), *Szkoły czy szkoły doktorskie*, Forum Akademickie, 3, s. 14-16.
4. <https://miesiecznik.forumakademickie.pl/czasopisma/fa-10-2021-5/ewaluacja-szkol-doktorskich/>
5. https://radon.nauka.gov.pl/raporty/doktoranci_szkoły_doktorskie_2022
6. <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/ewaluacja-szkol-doktorskich>
7. https://www.kre.edu.pl/pliki/2018/2A_Szkoly_doktorskie_i_nadawanie_stopnia_naukowego_doktora.pdf

8. Informacja o wynikach kontroli NIK pn. Kształcenie na studiach doktoranckich z dnia 5 stycznia 2016 r. <https://www.nik.gov.pl/plik/id.9897, vp.12191.pdf>.
9. Informacja o wynikach kontroli NIK pn. Kształcenie na studiach doktoranckich z dnia 5 stycznia 2016 r. - <https://www.nik.gov.pl/plik/id.9897, vp.12191.pdf>
10. Kierznowski Ł. (2019), *Szansa dla doktorantów*, Forum Akademickie, 3, s. 16-17.
11. Kierznowski Ł., (2018), *Szkoły doktorskie, Komentarz do art. 198-216 oraz 259-264 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, Warszawa: Difin.
12. Kola A.M (2020), *Doktoranci w procesie zmian – prawnych, społecznych, tożsamościowych. Wstępna analiza form i celów kształcenia doktorantów w Polsce w latach 2005-2020*, Przegląd Socjologiczny, 69 (4), s. 91-114.
13. Kola A.M. (2017), *Studia doktoranckie w nowej odsłonie. Analiza zmian proponowanych w ramach Ustawy 2.0. Prawo o Szkolnictwie Wyższym*. Rocznik Pedagogiczny, 40, 133-156.
14. Raport dostępny na stronie internetowej Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich pod adresem: <http://www.krasp.org.pl/pl/strategia>
15. Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki w sprawie ewaluacji jakości kształcenia w szkole doktorskiej (Dz. U. z 2021 r. poz. 1847).
16. Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 27 września 2021 r. w sprawie ewaluacji jakości kształcenia w szkole doktorskiej wraz z uzasadnieniem - wersja angielska.
17. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 26 września 2016 r. w sprawie charakterystyk drugiego stopnia Polskiej Ramy Kwalifikacji typowych dla kwalifikacji uzyskiwanych w ramach szkolnictwa wyższego po uzyskaniu kwalifikacji pełnej na poziomie 4 – poziomy 6–8 (Dz.U. z 2016 r. Nr 0, poz. 1594).
18. Rządowy projekt ustawy - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=2446?>
19. Sułkowski Ł., Lenart-Gansiniec R. (2021), *Rozprawa doktorska w naukach społecznych. Poradnik doktoranta i promotora pracy doktorskiej*, Łódź: Wydawnictwo Społecznej Akademii Nauk.
20. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U., poz. 1668).
21. Ustawa z dnia 27 lipca 2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym (Dz.U. Nr 164, poz. 1365 ze zm.).
22. Wytyczne KEN do przygotowania raportu <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/ewaluacja-jakosci-ksztalcenia-w-szkole-doktorskiej--wytyczne-do-przygotowania-raportu-samooceny>

Selected problems of educating doctoral students in Poland

Abstract

Currently, education of doctoral students in Poland is conducted in the form of doctoral schools (DS). The preceding form of education was third-cycle studies - doctoral studies. This article will carry out a comparative analysis of these two forms of doctoral education. The issues of organization of these two forms of education, recruitment, study programs, educational programs, financial support for doctoral students and assessment of the quality of education will be considered. Some problems resulting from the 4-year period of operation of doctoral schools at the Bialystok University of Technology (PB) will also be discussed.

Key words

doctoral studies, doctoral school, doctoral students, curriculum, individual research plan, evaluation